

UOT 334.021:35

Rza Tofiq oğlu MİRZƏYEV
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin magistrantı;

Elmi rəhbər: Şəms Teyyub qızı ƏLİYEVƏ
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin dosenti

DÖVLƏTİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN REALLAŞDIRILMASI MEXANİZMİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün təklif və tövsiyələrin verilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli yanaşma, ümumiləşdirmə, ekspert metodları.

Tədqiqatın nəticələri - dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə təsir edən amillər tədqiq edilmiş, onların tətbiqinin və istifadəsinin yaxşılaşdırılması üçün müvafiq tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - tədqiqatın nəticələri və irəli sürülən təkliflər dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün istifadə edilə və mövcud resurslarından daha səmərəli istifadə etməyə imkan verə bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılır və onun konkret yolları göstərilir.

Açar sözlər: *dövlət, iqtisadi təhlükəsizlik, mexanizm, təkmilləşdirmə, reallaşdırma.*

Giriş

“Azərbaycan Respublikasında bazar mühitinin formalaşdığı indiki şəraitdə dövlət quruculuğunun möhkəmləndirilməsinin əsas şərtlərindən biri həm ölkənin, həm də mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir” [1]. İqtisadi təhlükəsizlik kompleks anlayışdır. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi ilk növbədə iqtisadiyyatın və onun strukturlarının elə vəziyyətidir ki, bu milli dəyərləri müdafiə etməyə yönəldilən sosial yönümlü, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin tələb olunan səviyyədə təmin olunmasına imkan verir. İqtisadi təhlükəsizlik-mill iqtisadiyyatın müstəqilliyini, onun davamlılığını, sabitliyini və daima yeniləşməsinə təmin edən şərtlər və amillərin məcmusudur. Respublikamızda mövcud olan sosial-siyasi sabitlik dövlətimizin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün real şərait yaratmış, iqtisadiyata daxili və xarici təhlükələrin təsir dairəsi əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri göstərir ki, dövlətimiz iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək iqtidarındadır. Təbiidir ki, heç bir ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın, iqtisadi təhlükəsizliyinin tam mənada təmin edilməsi o qədər də asan məsələ deyildir. Korrupsiya, gizli iqtisadiyyat cəmiyyətimizin reallığıdır, xarici təhdidlər həmişə mövcud olmuş və yaqın ki, gələcəkdə olacağı da istisna deyildir. Ona görə də dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizmi, daxili və xarici təhdidlər nəzərə alınmaqla, daim təkmilləşdirilməlidir.

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyəti və anlayışı

İqtisadi təhlükəsizlik dedikdə dövlətin bütün milli ehtiyatlarına və istehsalına tam nəzarəti və sərbəst iqtisadi qərar qəbul edə bilməsi; milli iqtisadiyyatın dayanıqlığı və sabitliyinin təmin edilməsi, mülkiyyətin bütün formalarının qorunması və fəaliyyətinə şərait yaradılması, vəziyyətin dayanıqlığını poza biləcək addımların qarşısının alınması; iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək qabiliyyətinin olması başa düşülür.

İqtisadi təhlükəsizlik sadəcə milli maraqların qorunması deyil, hakimiyyətin hazırlığı, iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və qorunması, eləcə də digər aspektləri özündə cəmləşdirir. İqtisadi təhlükəsizliyin obyektinə təkcə dövlət deyil, eyni zamanda onun iqtisadi sistemi, təbii sərvətləri, ictimai institutları, təşkilatlar və şəxslərdir. “Hazırda dövlətin, regionların, müəssisə və təşkilatların, ictimai və biznes sektorlarının iqtisadi maraqlarını qoruya bilən üsul və mexanizmlərin formalaşdırıl-

masına yeni konseptual yanaşmaların axtarışı aparılır ki, bu da sosial-iqtisadi strategiyada öz ifadəsini tapır” [3].

“İqtisadi təhlükəsizlik” anlayışı iqtisadi nəzəriyyə və politologiya elmlərinin sintetik kateqoriyasıdır, iqtisadi cəhətdən müstəqil və iqtisadi inkişaf, iqtisadi suverenlik, iqtisadi dayanıqlılıq, iqtisadi təzyiq və s. kateqoriyalar ilə sıx əlaqədardır.

İnkişaf-iqtisadi təhlükəsizliyin əsas komponentlərindəndir. Əgər iqtisadiyyat inkişaf etmərsə onda dövlətin yaşamaq imkanları aşağı düşəcək, daxili və xarici təhlükələrlə mübarizə aparmaq qabiliyyəti azalacaq. Dayanıqlılıq və təhlükəsizlik iqtisadiyyatın əsas və vahid sistemi kimi onun əsas xüsusiyyətidir.

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı müxtəlif ölkələr üzrə müxtəlif xarakter və məzmunu malik olmaqla yanaşı, dinamik bir anlayışdır. İqtisadi əlaqələrin liberallaşdığı müasir şəraitdə iqtisadi təhlükəsizliyin aşağıdakı səviyyələri fərqləndirilir:

- beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik (qlobal və regional);
- milli iqtisadi təhlükəsizlik (ölkə və ya ölkədaxili);
- xüsusi iqtisadi təhlükəsizlik (müəssisə, firma, biznes).

Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına hüquqi zəmanət, sosial, siyasi quruluşundan asılı olmayaraq ölkələrin bərabər hüquqa malik olmalarıdır. Bu zaman dünya birliyinin üzvü olan hər bir dövlət sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasını seçməkdə azaddır.

Milli iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadiyyatın və institutların elə vəziyyətidir ki, milli maraqların zəmanətli müdafiəsi təmin olunur, ölkə özünün suveren inkişaf yolunu və modelini müstəqil seçmə imkanına malikdir.

Xüsusi iqtisadi təhlükəsizlik-müəssisələr, müxtəlif firma və təşkilatlar üzrə maliyyə, kommer-siya, elmi-texniki-texnoloji informasiyanın, kadrların, sosial inkişafın təmin edilməsinə imkan verən maddi-material və intellektual resursların əlaqələrinin və münasibətlərinin hüquqi və iqtisadi vəziyyətidir.

Hər bir dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin parametrləri müxtəlifdir və bu onun məxsus olduğu bir sıra təbii və qeyri-təbii potensialından asılıdır. Ümumiyyətlə, iqtisadi təhlükəsizliyin təmininə təsir edən amilləri iki qrupa bölmək olar. Birinci təbii amillərdir ki, onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- ölkənin malik olduğu təbii ehtiyatlar;
- ölkənin yerləşdiyi coğrafi mövqe;
- əmək ehtiyatları və s.

İkinci qrup amillər isə bilavasitə mövcud hökumətin yürütdüyü siyasətdən asılıdır:

- tətbiq edilən idarəçilik metodları;
- mövcud iqtisadi qanunvericilik;
- bazar infrastrukturalarının vəziyyəti;
- lazımi iqtisadi biliklər və informasiya sistemi;
- ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə yeri;
- ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya səviyyəsi və s.

Hər bir dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi özünəməxsus mürəkkəb daxili struktura malikdir. Onu aşağıdakı üç elementə görə fərqləndirmək olar:

a) iqtisadi müstəqillik mütləq xarakter daşımır. Belə ki, beynəlxalq əmək bölgüsü milli iqtisadiyyatları bir-birindən asılı edir. Belə şəraitdə iqtisadi müstəqillik milli resurslar üzərində nəzarəti, elmi-texniki nailiyyətlərdən istifadə etməklə istehsal səviyyəsini, rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı və mədəniyyətini yüksəltməyi, dünya bazarlarında layiqli yer tutmağı qarşıya qoymalıdır;

b) milli iqtisadiyyatın sabitliyi və dayanıqlığı mülkiyyətin bütün formalarının müdafiə olunmasını, sahibkarların aktivliyi üçün etibarlı şəraitin və zəmanətin yaradılmasını, iqtisadi mühiti gərginləşdirən amillərin qarşısının alınmasını ön plana çəkməlidir;

c) dinamik inkişaf edən müasir dünyada özünün inkişaf və tərəqqi qabiliyyətinin təmin edilməsi. Buna nail olunması investisiya və innovasiyalar üçün əlverişli mühitin yaradılmasına, istehsalın daim yeniləşdirilməsinə, işçilərin peşə, təhsil və ümumi mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail

olmaq lazımdır.

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini iqtisadiyyatın vəziyyəti və hakimiyyət institutları vasitəsilə müəyyən etmək olar, hansı ki, milli maraqların müdafiəsini təmin etməyə zəmanət verir, siyasəti sosial yönümdə istiqamətləndirir.

İqtisadi təhlükəsizlik təkcə milli maraqların qorunması ilə məhdudlaşdırılmamalıdır, həm də, dövlət institutlarının milli maraqlarının reallaşması və müdafiəsi mexanizmini formalaşdırmalı, milli iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaratmalı, cəmiyyətdə sosial-siyasi sabitliyə nail olmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu və ya digər ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi iqtisadi təhlükəsizliyin şərtlərinin reallaşması mexanizmini müəyyənləşdirir.

İqtisadi təhlükəsizliyin reallaşdırılması mexanizmi

“Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizmi-iqtisadi təhlükələrin dəf edilməsi üçün iqtisadi-təşkilati və hüquqi tədbirlər sistemidir” [2]. Bu mexanizm özündə aşağıdakı elementləri əks etdirir:

- iqtisadi təhlükəsizliyə təsir edəcək amillərin proqnozunu hazırlamaq və onlar üzrə hərtərəfli obyektiv monitorinq tətbiq etmək;

- sosial-iqtisadi göstəricilərin son mümkün olan həddini müəyyən etmək;

- iqtisadi təhlükənin yaranmasına səbəb ola biləcək daxili və xarici amillərin aşkar edilməsi istiqamətində dövlətin fəaliyyətini təşkil etmək.

Bu elementlərin hər birinə ayrı-ayrılıqda nəzər yetirək.

İqtisadi monitorinq inkişaf göstəricilərinin səviyyəsini müşahidə etmək üçün istifadə olunur, belə ki, iqtisadi monitorinqin aparılması ilə aşağıdakı inkişaf göstəricilərinin səviyyəsini müəyyən etmək mümkün olur:

- ümumi milli məhsulun, ümumi daxili məhsulun, milli gəlirin səviyyəsini;

- maddi istehsal sahələrinin inkişaf səviyyəsini;

- idxal və ixracın səviyyəsini;

- işsizliyin səviyyəsini;

- yaşayış minimumu olan əhalinin sayını;

- ölkənin xarici borcunun səviyyəsini;

- büdcə kəsirinin səviyyəsini.

İqtisadi təhlükə yaradan mühitin vaxtında aşkar edilməsi dövlətin funksiyasıdır. Onun səmərəli fəaliyyəti iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edir. Bunun üçün dövlət aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirləri hazırlayıb həyata keçirməlidir:

- iqtisadi göstəricilərin proqnozu ilə faktiki göstəricilər arasındakı fərqləri müəyyən etməli, mənfi kənarlaşmaların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görməlidir;

- iqtisadi təhlükəsizlik baxımından maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin ekspertizasını həyata keçirməlidir.

Yuxarıda qeyd edilənləri ümumiləşdirərək demək olar ki, iqtisadi təhlükəsizlik-iqtisadiyyatın milli və beynəlxalq səviyyədə cəmiyyətin tələbatının səmərəli ödənilmə qabiliyyətidir. Buradan iki nəticə çıxarmaq olar:

a) dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi hər şeydən əvvəl, iqtisadiyyatın özünün səmərəliliyinin təmin olunmasıdır, yəni dövlətin həyata keçirdiyi müdafiə tədbirləri ilə yanaşı, iqtisadiyyat özünü yüksək əmək məhsuldarlığı, keyfiyyətli məhsul istehsalı və s. əsasında qurmaldır;

b) ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı hər hansı bir dövlət orqanının, xidmətinin səlahiyyətində olmamalıdır, bütün dövlət orqanları sistemi ilə iqtisadiyyatın bütün vəsilələri (strukturları) tərəfindən himayə olunmalıdır.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının mühüm əsas məsələləri dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozu tərtib edilərkən nəzərə alınmalıdır. İqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının səmərəliliyinə nail olmaq üçün dəqiq və etibarlı formalaşdırılmış dövlət sistemi olmalıdır. Bu sistem ölkədə baş verən təhdidlərin qarşısının daha az itkilərlə alınmasına imkan verməlidir. Bu zaman iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin hədləri və dövlət tənzimləmə metodlarının səmərəli inkişafı təmin olun-

malıdır. Dövlət iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasını, məqsədlərini, ölkənin baş verə biləcək iqtisadi böhrandan çıxarılması məsələlərini müəyyənləşdirdikdən sonra konkret tədbirlər sistemi hazırlanmalıdır. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması tədbirləri dövlətin aktiv struktur, sosial-iqtisadi, institusional dəyişikliklərin aparılması və maliyyə-kredit sabitliyinin təmin olunması siyasəti əsasında həyata keçirilməlidir.

İqtisadi təhlükəsizliyə təsir edən təhdidlər müəyyən zaman ərzində iqtisadi potensialın azalması dərəcəsini əks etdirən inteqral göstərici kimi təyin edilir ki, bu da son nəticədə müəyyən itkilərlə və ziyanlarla ifadə edilir.

İqtisadi təhlükəsizliyə təsir edən təhdidlərin səbəbləri çoxdur və müxtəlif xarakterlidir. Onlara əsasən aşağıdakıları aid etmək olar.

Daxili təhdidlər:

- dövlətin məqsədlərinə real nail oluna biləcək sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının, strategiyasının və proqramının olmaması;

- iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin hüquqi-normativ təminatının sistemli və təkmil işlənməməsi;

- hökumətin bank sferasında, fond və valyuta bazarlarında pul-kredit siyasətinin böyük riskli olması;

- vergi sisteminin qeyri-səmərəli olması;

- istehsal potensialının təkrar sisteminin dağılması (ilk növbədə onun aktiv hissəsinin);

- innovasiya-investisiya aktivliyinin aşağı olması;

- dövlət mülkiyyətinin qeyri-səmərəli və ədalətsiz özəlləşdirilməsi;

- iqtisadi strukturun gerilməsi;

- milli iqtisadiyyatın zəifliyi;

- texnologiyanın köhnəlməsi;

- elmi-texniki potensialın pisləşməsi;

- iqtisadiyyatın inhisarlaşması;

- rüvətxorluq, korrupsiya;

- ərazinin işğalı;

- sosial-siyasi gərginliyin artması;

- daxili ekstremizm.

Xarici təhdidlər:

- xarici firmaların daxili bazarı tutması;

- idxaldan asılılıq səviyyəsinin yüksək olması;

- milli müəssisələrin xaricilər tərəfindən ələ keçirilməsi;

- müharibə təhlükəsi;

- ekoloji təhlükələr.

Bütün bu qeyd edilənlər dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin pozulmasına, əhəlinin həyat səviyyəsinin pisləşməsinə, maliyyə böhranına, inflyasiyaya və digər xoşagəlməz nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bunun qarşısının alınması üçün dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası və konsepsiyası hazırlanmalı və mütəmadi olaraq həyata keçirilməlidir.

İqtisadi təhlükəsizlik strategiyası dövlətin iqtisadi inkişaf strategiyası ilə qarşılıqlı əlaqədə hazırlanmalıdır. İqtisadi təhlükəsizlik strategiyasında həll edilməsi nəzərdə tutulan təhlükəsizlik problemləri və məsələləri iqtisadi inkişaf strategiyasında məqsədli proqramlar şəklində əks olunmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının mahiyyəti və məzmunu gözlənilən (nəzərdə tutulan) və ya qəfildən baş verə biləcək daxili və xarici təhlükələrin aradan qaldırılmasına imkan verən iqtisadi inkişaf səviyyəsinə nail olunmasından ibarətdir. Dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün isə aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- iqtisadiyyatın strukturunun səmərəliləşdirilməsinə;

- ölkədə geniş təkrar istehsalın təmin edilməsinə;

- əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə;

- idxaldan asılılığın aradan qaldırılmasına, idxal-ixrac əməliyyatlarında nisbətlərin yaxşılaşdırılmasına;

- ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin yaxşılaşdırılmasına (təmin edilməsinə);
- ölkənin enerji təhlükəsizliyinin yaxşılaşdırılmasına (təmin edilməsinə);
- ölkənin ekoloji təhlükəsizliyinin yüksəldilməsinə.

Dövlətin iqtisadi struktur siyasəti makroiqtisadi səviyyədə reallaşdırılmalıdır. Bu zaman məcmu tələbin yüksəlməsi, yığım normasının artırılması, investisiya mühitinin yaxşılaşması üzrə tapşırıqlar yerinə yetirilməlidir ki, ölkədə inkişaf prosesi rəvan getsin.

Makroiqtisadi səviyyədə aparılan struktur siyasəti səmərəli işləyən müəssisələrin dəstəklənməsi, qeyri-səmərəli müəssisələrin ləğv edilməsi və ya yenidən qurulması, bazar iqtisadiyyatı normalarına riayət etmələri fonunda həyata keçirilməlidir.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasında əsas yer tutan sektorların mahiyyətini qısaca olaraq nəzərdən keçirək.

İqtisadi strukturun təkmilləşdirilməsi

Məlumdur ki, iqtisadiyyatın strukturu dedikdə milli iqtisadiyyat çərçivəsində sənayenin, kənd təsərrüfatının, tikintinin, nəqliyyat və rabitənin, eləcə də xidmət sahələrinin xüsusi payı və bunlar arasındakı nisbət başa düşülür. Təbiidir ki, müxtəlif ölkələrdə bu nisbət müxtəlif ola bilər. Dövlətin struktur siyasəti ilk növbədə elə sahələrdə aparılmalıdır ki, həmin sahələrin məhsullarına ölkə daxili istehsal və istehlak sahələrində daha çox tələbat hiss olunur. Ancaq bir qayda olaraq belə hesab edilir ki, ÜDM-də sənayenin payı daha yüksək olan ölkələrdə iqtisadiyyatın strukturu daha səmərəlidir. Ona görə də dövlətin struktur siyasətinin əsasında sənaye sahəsinin daha sürətli inkişafının təmin edilməsi durmalıdır. Hesab edirik ki, Azərbaycan dövlətinin struktur siyasəti neft sektorundan əlavə sənayenin digər aparıcı sahələrinin (kimya, metallurgiya, maşınqayırma və s.) də inkişafına istiqamətləndirilməlidir. Bununla yanaşı, struktur siyasəti ilə investisiya və sürətli amortizasiya siyasətləri arasında qarşılıqlı uzlaşma nəzərə alınmalıdır. Dövlətin struktur siyasəti həm də, ölkədə sahibkarlıq formalarının tarazlı surətdə inkişafına şərait yaratmalıdır.

Ölkədə geniş təkrar istehsalın təmin edilməsi

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində daxili bazarın qorunması vacib məsələlərdən biridir. Bu isə yalnız ölkədə geniş təkrar istehsal üçün şəraitin yaradılması sayəsində mümkündür. Fikrimizcə, buna aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi sayəsində nail olmaq olar:

- əlverişli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi;
- yeniləşdirmə və modelləşdirmə, qabaqcıl texnika və texnologiyanın tətbiqi sayəsində xarici məhsullarla rəqabət apara biləcək məhsullar istehsal etmək;
- innovasiya məhsullarının ölkədə istehsalı üçün uzunmüddətli və güzəştli kreditlərin verilməsi;
- düzgün proteksionizm siyasətinin aparılması.

Hesab edirik ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün Azərbaycan sənayesinin struktur inkişafı aşağıdakı qruplarla həyata keçirilə bilər:

- birinci qrupa sənayenin ixracəyönlü hasilat və emal sahələri (neft və qazın hasilatı, neft emalı və s.) aid edilə bilər;
- ikinci qrupa texnoloji cəhətdən hələ də geridə qalan, lakin daxili bazar üçün mühüm olan sahələri (yüngül və yeyinti sənaye sahələri) aid etmək olar;
- üçüncü qrupa böyük elmi və texniki potensiala malik olan sahələr (maşınqayırma sənayesi sahələri, kimya və neft-kimya sahələri, informasiya texnologiyaları sahəsi) aid edilə bilər.

Bütövlükdə bu qrupların hər biri üçün dövlət yardımı konkret məqsəddən, prioritetlərdən, iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsindən, xarici investisiyaların həcmi və şərtlərindən, həmçinin beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun tərtib edilmiş biznes-planlardan asılı olaraq fərqlənməlidir.

Göründüyü kimi, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün iqtisadi struktur daima dəyişdirilməli, onun səmərəliliyi və rəqabət qabiliyyəti yüksəldilməlidir.

Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi

Məlumdur ki, ölkə əhalisinin həyat səviyyəsi aşağıdakılarla müəyyən edilir:

- əhalinin gəlirlərinin səviyyəsi ilə;
- minimum əməkhaqqının və orta əməkhaqqının səviyyəsi ilə;
- yaşayış minimumu ilə gəlirlərin müqayisəsi ilə;
- əhali arasındakı təbəqələşmə ilə.

Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi arasında birbaşa əlaqə vardır və bunlar bir-birindən asılıdır. Ona görə də əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə iqtisadi təhlükəsizlik amili kimi baxılmalıdır.

İdxaldan asılılığın aradan qaldırılması, idxal-ixrac əməliyyatlarında nisbətlərin yaxşılaşdırılması

Daxili bazarın qorunması dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas amillərindən biridir və daxili bazarın qorunması idxal-ixrac əməliyyatlarının nisbəti ilə müəyyən edilir. İqtisadi nəzəriyyədən məlumdur ki, ixracın idxalı üstələməsi və birincinin son (hazır) məhsul, ikincinin isə xammal bazasında formalaşması ölkə iqtisadiyyatı üçün olduqca vacibdir. Bu proses hələlik Azərbaycanın xeyrinə deyildir. İxracın çox böyük hissəsi enerji daşıyıcılarının və xammal təyinatlı məhsulların payına düşür. İdxalın xeyli hissəsini isə istehlak malları, o cümlədən ərzaq məhsulları təşkil edir. Belə vəziyyət beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində Azərbaycanın mövqeyinin çox da yaxşı olmasına dəlalət etmir.

Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı Azərbaycan dövlətinin yeritdiyi siyasət hazır məhsulların idxalını əvəz edə bilən milli məhsulların istehsalı ilə yanaşı, onların ixrac imkanlarının da artırılması üçün geniş imkanlar açır. Bununla yanaşı milli istehsalı stimullaşdırmaq, onu xarici rəqabətdən qorumaq üçün düşünülmüş proteksionizm siyasəti də yürüdülməlidir. Hazırda proteksionizm siyasəti (xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması ilə yanaşı) hər bir ölkədə dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının tərkibi olaraq tətbiq edilir. Bu baxımdan Azərbaycan özünün gömrük siyasəti vasitəsilə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində rəqabətin tədricən gücləndirilməsini təmin edən və eyni zamanda onun dağıdıcı prosesə çevrilməsinin qarşısını alan səmərəli rəqabət rejiminin yaradılmasına (daxili bazarın qorunması məqsədi ilə qeyri-mütəşəkkil əmtəə idxalı aktiv surətdə məhdudlaşdırılmalı və sahibkarlıq fəaliyyətinin digər yarım emal formaları aradan qaldırılmalıdır) cəhd göstərilməlidir.

Hesab edirik ki, idxaldan asılılığın aradan qaldırılması, idxal-ixrac əməliyyatlarında nisbətlərin yaxşılaşdırılması üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı:

- milli maraqların gözlənilməsi şərti ilə xarici iqtisadi əlaqələrin (idxal-ixrac əməliyyatlarının) tənzimlənməsi, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- hazır məhsulun istehsalının artırılması hesabına ixrac potensialının artırılması;
- milli ixracatçıların dünya əmtəə bazarında mövqelərinin gücləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün onların maraqlarının dövlət tərəfindən qorunması;
- yol verilən hədlər daxilində milli istehsalçılara münasibətdə himayəçilik siyasətinin yeridilməsi (inhisarçılığa gətirib çıxarmaması şərti);
- manatın sərbəst dəyişilə bilən valyutalara nisbətinin sabitləşdirilməsi;
- ölkəni xarici ölkələrlə birləşdirən nəqliyyat arteriyalarının fasiləsiz işinin təmin edilməsi.

Müasir Azərbaycan dünyanın neft-qaz regionlarından biri, strateji əhəmiyyət kəsb edən dövlətdir. Ona görə də, əlverişli coğrafi mövqedə yerləşən, zəngin təbii sərvətlərə, böyük elmi-istehsal və əmək potensialına malik olan Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının daim təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

İstənilən dövlətin, o cümlədən Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin vəziyyətini xarakterizə etmək üçün aşağıdakı göstəriciləri təhlil etmək lazımdır:

- əhalinin hər nəfəri hesabı ilə ÜDM-in həcmi, digər ölkələrlə müqayisədə onun dinamikası;
- ÜDM-in ümumi həcmində emal sənayesi məhsullarının xüsusi çəkisi;
- elmi-tədqiqat və konstruktor işlərinə məsrəflərin ÜDM-ə nisbəti;

- yoxsulluğun beynəlxalq standartlara əsasən müəyyən edilən səviyyəsi;
 - illər üzrə ömrün orta uzunluğu;
 - işsizliyin səviyyəsi (%-lə);
 - illik inflyasiyanın səviyyəsi;
 - dövlət borclarının məbləği, bu məbləğin ÜDM-ə və büdcə daxilolmalarına nisbəti (faizlə);
 - xarici borcların məbləği, bu məbləğin ÜDM-ə nisbəti (faizlə);
 - idxalın məbləği, bu məbləğin ÜDM-ə nisbəti (faizlə);
 - ərzaq məhsullarının idxalı – ümumi istehlak məhsullarına nisbətən faizlə;
 - maliyyə axınının normal səviyyədə olması;
 - valyuta vasitələrinin xaricə axınının limiti aşmaması;
 - yerli məhsulların xarici bazarlara daxil olmasına, daxili ehtiyacların idxal hesabına mümkün hədlərdə ödənilməsinə imkan verən xarici ticarət sisteminin mövcudluğu;
 - mühüm elmi-praktiki mərkəzlərin fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi;
 - iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sisteminin mövcud iqtisadi sistemə uyğun qurulması və s.
- Qeyd edilənlər dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin meyarlarının və parametrlərinin ümumiləşdirilmiş formasıdır. Bunların əksəri hər bir ölkədə konkret rəqəmlərlə ifadə olunur. Qeyd edilənlərin yüksək səviyyədə mövcudluğu zamanı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyindən danışmaq olar.

Dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinin yaxşılaşdırılması

Hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının tərkibində ərzaq təhlükəsizliyi xüsusi yer tutur. Dünya təcrübəsində “Ərzaq təhlükəsizliyi” termini ölkənin ərzaq bazarındakı vəziyyətini qiymətləndirmək üçün istifadə edilir. Ərzaq təhlükəsizliyi anlayışı sosial-iqtisadi və siyasi-iqtisadi xarakter daşıyır. “Sosial-iqtisadi” xarakter - ölkənin qəbul edilmiş normalara müvafiq olaraq dövlətin öz vətəndaşlarını əsas ərzaq məhsulları ilə təmin etməyə qadir olmasını, “siyasi-iqtisadi” xarakter isə əhalinin ərzaqla təmin olunmasını təşkil etmək üçün dövlətin daxili resursları və aqrar-iqlim şəraitini səfərbər etmək qabiliyyəti deməkdir.

Ərzaq təhlükəsizliyi problemi bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycan üçün də olduqca aktualdır. Məlum olduğu kimi, istehlak mallarının bir çoxunun xeyli hissəsi xaricdən idxal olunur. Çünki aqrar-sənaye kompleksinin mövcud inkişaf səviyyəsi əhalinin artan tələbatını hələl kifayət qədər ödəyə bilmir. Ona görə də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün kənd təsərrüfatının inkişafında ciddi dönüşün yaradılması dövlət orqanları qarşısında əsas vəzifələrdən biri kimi durmalıdır.

Fikrimizcə, Azərbaycan dövlətinin ərzaq məhsullarının istehsalı və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində milli maraqların təmin edilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- ölkəmizdə rəqabətqabiliyyətli qida məhsullarının istehsalının zəruri səviyyəsinin təmin edilməsi;
- dövlətin ərzaq ehtiyatlarının yaradılması və mütəmadi olaraq təzələnməsi;
- ölkədə istehsal edilən və satılan qida məhsullarının keyfiyyətinin dövlət standartlarının tələblərinə müvafiq olması;
- əhalinin layiqli həyat səviyyəsi üçün zəruri dolanışq minimumunun və ərzaq kompleksində vahid elmi siyasətin təmin edilməsi;
- ərzaq bazarının, həmçinin ərzaq ehtiyat fondunun fəaliyyətinə, o cümlədən qida məhsullarının istehsalı və idxalına dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi.

Dövlətin enerji təhlükəsizliyinin yaxşılaşdırılması

Hər bir ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması onun milli və iqtisadi təhlükəsizliyinin tələb olunan səviyyədə saxlanmasının zəruri şərti hesab edilir.

Enerji təhlükəsizliyi və siyasəti dedikdə, hər bir ölkənin (regionun), cəmiyyət və iqtisadiyyatın, vətəndaşların yanacaq və enerji təminatının müxtəlif təhdidlərdən etibarlı müdafiə olunma səviyyəsi başa düşülür.

Adi hallarda bənzər təhlükəsizlik vəziyyəti yanacaq-enerji resurslarına tələbat tam həcmdə, tə-

ləb olunan keyfiyyətdə və iqtisadi məqbul qiymətlərlə təmin olunmaya uyğun gəlməlidir. Fövqəladə hallarda isə minimum zəruri tələbat zamanətlə təmin olunmalıdır.

Hər bir ölkə üçün enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəldilən kompleks konkret tədbirləri iki qrupa ayırmaq olar:

- preventiv (qabağını almaq, qoruyucu) tədbirlərə: təhdidlərin yaranması və reallaşması imkanlarının azaldılması və həmçinin yanacaq-enerji sisteminin belə təhdidlərə həssaslığının azaldılması üçün tədbirlərin görülməsi;

- ləğv etmə (aradan qaldırma) tədbirlərinə-fövqəladə halların nəticələrinin ləğv edilməsi və istehlakçıların yanacaq-enerji təchizatı şəraitinin bərpası üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Enerji təhlükəsizliyinə yaranan təhdidlərə dövlətin vaxtında və adekvat reaksiya verməsi ölkənin enerji və iqtisadi təhlükəsizlik vəziyyətinin təhlili üçün müvafiq meyarlar (indikatorlar) işlənməli, vəziyyəti sabitləşdirməyə imkan verən monitorinqlər həyata keçirilməli və mexanizmlər hazırlanmalıdır.

Dövlətin ekoloji təhlükəsizliyinin yüksəldilməsi

Ekoloji təhlükə dedikdə, insanın və cəmiyyətin həyati vacib maraqlarına, ətraf mühitə antropogen və təbii təsirlər nəticəsində təhlükə yaradan vəziyyət başa düşülür.

Ekoloji təhlükəsizlik-insanın və cəmiyyətin həyati vacib maraqlarına, ətraf mühitə antropogen və təbii təsirlər nəticəsində yaranan təhlükələrdən qorunmasının təmin edilməsidir.

Məlumdur ki, iqtisadiyyatın ətraf mühitə ciddi təsiri vardır və iqtisadi təkamül öz-özlüyündə təbiətlə təmasda olaraq inkişaf edir. Bu baxımdan ekoloji təhlükələr dünyəvi xarakter daşıyır və onun həlli tək bir dövlətin deyil, bütün dövlətlərin birgə səyi nəticəsində mümkün ola bilər.

Ekoloji təhlükə müəyyən şəraitdə xoşagəlməz hadisələrin və proseslərin (zəlzələ, təbii fəlakət, qəzalar, iqtisadi və ya sosial böhranlar) meydana çıxması nəticəsində baş verir. Təhlükə amilləri çoxdur və onlar təbii obyektlərə, insanlara və başqa dəyərlərə xoşagəlməz böyük ziyanlar vurma qabiliyyətinə malikdirlər. Ekoloji təhlükəni iki yerə ayırmaq olar: təbii təhlükə və texnogen təhlükə, yəni texnika və texnologiyanın tətbiqi ilə yaranan təhlükə. Texnogen təhlükənin mənbələri-ekoloji sferada fəaliyyət növləri-sənaye sahələri, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, ölkənin müdafiə obyektləri və s. hesab olunur. Texnogen təhlükə bir sıra ekoloji problemlər yaradır:

- dünya okeanının çirklənməsi;
- istilik çirklənməsi;
- atmosferin tozla çirklənməsi;
- atmosferdə karbon qazının toplanması.

Məlumdur ki, təbii təhlükələr çox vaxt gözlənilmədən baş verir, onların qarşısının alınması insan iradəsindən kənardır. Ancaq bu hadisələri müəyyən dərəcədə proqnozlaşdırmaq və onların gözlənilən nəticələrinin aradan qaldırılmasına hazır olmaq lazımdır.

Təbii təhlükələrdən fərqli olaraq texnogen təhlükələr əsasən insan fəaliyyəti ilə bağlıdır. Ancaq belə təhlükələrin aradan qaldırılması tək bir dövlətin işi deyildir, bütün dünya dövlətlərinin birgə səyi nəticəsində mümkün ola, heç olmasa miqyası azaldıla bilər.

Nəticə

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi onun ümumi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin ən vacib elementlərindən biridir. Oloballaşan müasir dünyada heç bir ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın, iqtisadi təhlükəsizliyinin tam mənada təmin edilməsi o qədər də asan məsələ deyildir. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi iqtisadi strukturun təkmilləşdirilməsini, ölkədə geniş təkrar istehsalın təmin edilməsini, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini, idxaldan asılılığın aradan qaldırılmasını, idxal-ixrac əməliyyatlarında nisbətlərin, ərzaq və enerji təhlükəsizliyinin yaxşılaşdırılmasını, ekoloji təhlükəsizliyinin yüksəldilməsini və s. nəzərdə tutan kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi sayəsində mümkündür. Hesab edirik ki, bu məqalədə irəli sürülən təkliflərin həyata keçirilməsi dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizminin yaxşılaşdırılmasına imkan yarada bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ataşov B. İqtisadi təhlükəsizlik problemləri:kölgə iqtisadiyyatının və korrupsiyanın cilovlanmasına dair bəzi mülahizələr. https://elibrary.az/docs/jurnal/jrn2008_535j.htm.
2. Володин В.М., Рожкова Л.В. Механизмы обеспечения экономической безопасности. <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-obespecheniya-ekonomicheskoy-bezopasnosti/viewer>.
3. Griqoryeva E., Gorifova L. The Economic Security of the State: The Institutional Aspect. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115006589>

*Rza Tofiq oğly Mirzoev
magistrant AGUHP*

*Şamc Teyyub kızı Aliyeva
doçent AGUHP*

Механизм обеспечения экономической безопасности государства

Резюме

Цель исследования - дать предложения и рекомендации по совершенствованию механизма обеспечения экономической безопасности государства.

Методология исследования - системный подход, обобщение, экспертные методы.

Результаты исследования - изучены факторы, влияющие на экономическую безопасность государства, даны соответствующие рекомендации по совершенствованию их применения и использования.

Практическая значимость исследования - результаты исследования и выдвинутые предложенные могут быть использованы для совершенствования механизма обеспечения экономической безопасности государства и позволят более эффективно использовать имеющиеся у него ресурсы.

Оригинальность и научная новизна исследования - обосновывается необходимость совершенствования механизма обеспечения экономической безопасности государства и указываются его конкретные пути.

Ключевые слова: государство, экономическая безопасность, механизм, совершенствование, реализация.

*Rza Tofiq Mirzoyev
Magistr ASOIU*

*Shams Teyyub Aliyeva
ass. prof. ASOIU*

The mechanism for ensuring the economic security of the state

Summary

The purpose of the study - is to give suggestions and recommendations for improving the mechanism for ensuring the economic security of the state.

Research methodology - a systematic approach, generalization, expert methods.

Results of the study - the factors influencing the economic security of the state were studied, appropriate recommendations were made to improve their application and use.

The practical significance of the study - the results of the study and the proposed proposals can be used to improve the mechanism for ensuring the economic security of the state and will allow more efficient use of its resources.

The originality and scientific novelty of the study - the need to improve the mechanism for ensuring the economic security of the state is substantiated and its specific ways are indicated.

Key words: state, economic security, mechanism, improvement, implementation.